„VARDONZE ARKIDAGI ILK O‘RTA ASRLAR SAROYI VA HAMMOM MAJMUASI (2015-YILGI TADQIQOTLAR TAHLILI)“

Qosimova Mehrinoz Shokir qizi
Buxoro davlat universiteti magistranti.
+998912460466. mehrinozqosimova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy-ommabop maqolada Quyi Zarafshon vohasining ilk o‘rta asrlar davridagi eng muhim mudofaa, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri bo‘lgan qadimgi Vardonze (Vardāna) shaharchasining arxitekturaviy tuzilishi hamda moddiy madaniyati tahlil qilingan. Tadqiqot 2015-yilda D.K. Mirzaahmedov boshchiligidagi xalqaro arxeologik ekspeditsiya tomonidan obyektdagi oltinchi mavsumiy qazishmalar davomida qo‘lga kiritilgan birlamchi hisobot ma’lumotlari va topilmalari asosida tayyorlandi

Kalit so‘zlar: Vardonze, tsitadel (ark), D.K. Mirzaahmedov, ilk o‘rta asrlar, saroy majmuasi,tamg‘ali xumlar, Buxorxudot dirhami, radiouglod tahlili, Quyi Zarafshon arxeologiyasi.

Abstract: This popular-science article analyzes the architectural structure and material culture of the ancient town of Vardonze (Vardāna)—one of the most important defensive, economic, and cultural centers of the Lower Zarafshan oasis during the Early Middle Ages. The study is based on preliminary reports and findings obtained during the sixth season of excavations conducted at the site in 2015 by an international archaeological expedition led by D.K. Mirzaahmedov.

Keywords: Vardonze, citadel (ark), D.K. Mirzaahmedov, Early Middle Ages, palace complex, stamped storage jars, Bukhar-khudat dirham, radiocarbon analysis, Lower Zarafshan archaeology.

Аннотация: В данной научно-популярной статье анализируются архитектурная планировка и материальная культура древнего города Вардонзе (Вардана) — одного из важнейших оборонительных, экономических и культурных центров оазиса Нижнего Зеравшана в эпоху раннего Средневековья. Исследование базируется на предварительных отчетах и материалах, полученных в ходе шестого сезона раскопок, проведенных на этом памятнике в 2015 году международной археологической экспедицией под руководством Д.К. Мирзаахмедова.

Ключевые слова: Вардонзе, цитадель (арк), Д.К. Мирзаахмедов, раннее Средневековье, дворцовый комплекс,сосуды со штампованным декором, дирхам бухар-худатов, радиоуглеродный анализ, археология низовьев Зеравшана.

Buxoro vohasining shimoli-sharqiy chekkasida joylashgan qadimgi Vardonze yodgorligi o‘zining murakkab shaharsozlik madaniyati va asriy tarixi bilan O‘rta Osiyo arxeologiyasida alohida o‘rin tutadi. Qadimda ark, shahriston va rabad qismlaridan tashkil topgan ushbu shahar o‘z davrida ko‘chmanchi dasht bilan o‘troq dehqonchilik vohalari chegarasidagi yirik strategik va hunarmandchilik markazi vazifasini o‘tagan. 2015-yilning 30-martidan 3-mayiga qadar Vardonze arkida (tsitadelida) navbatdagi keng ko‘lamli oltinchi arxeologik qazishmalar mavsumi olib borildi. Mazkur tadqiqotlarni professor Djamal K. Mirzaahmedov, arxeologlar Silvia Pozzi, Shukrat T. Adylov hamda Siroj Mirzaahmedovlardan iborat xalqaro mutaxassislar jamoasi amalga oshirdi. Mavsum davomida qal’aning sharqiy va g‘arbiy qismlarida jami 224 kvadrat metr maydon qazilib, chuqur stratigrafik o‘rganishlar olib borildi. Topilmalarni birlamchi tozalash, tiklash va ularga ishlov berishda Buxoro Ark muzeyi konservatori Dilmurod Xolov hamda Samarqand Arxeologiya instituti numizmati Anvar Ataxodjayev yaqindan ishtirok etishdi.

Arxitektura va mudofaa tizimlari: Saroy, xonalar va hammom majmuasi

2015-yilgi qazishmalarning eng muhim natijalaridan biri — bu ilk o‘rta asrlar (VI–VIII asrlar) saroy majmuasining arxitekturaviy elementlari to‘liq ochilganidir. Saroyning shimoliy koridori qismida joylashgan 9-transheyada o‘tkazilgan qazishmalar binoning ichki tuzilishini oydinlashtirdi. Bu yerdan o‘choqlar, o‘t qo‘yiladigan joylar va murakkab drenaj tizimlari aniqlandi. Qal’adagi hayot faqat bir tekis kechmagan; saroy xonalarining pol qismida, xususan 26- va 27-xonalarda yong‘indan qolgan ko‘plab yirik to‘sinlar va ko‘mirlashgan yog‘och qoldiqlari topildi. Ushbu xonalardagi o‘choq (kamin) qoldiqlaridan olingan ko‘mir namunalari AQSh laboratoriyasida radiouglod (AMS ^{14}C) tahlilidan o‘tkazilganda, ular milodiy 410–610-yillar orasiga (95,4% aniqlik darajasi bilan) to‘g‘ri kelishi ma’lum bo‘ldi.

Qal’aning sharqiy qismida joylashgan 11-transheyada esa fanga ma’lum bo‘lmagan qadimiy hammom majmuasi aniqlandi. Bu yerda pishgan g‘ishtdan qurilgan va bir-birining ustiga o‘rnatilgan uchta hammom (Bath 1, Bath 2, Bath 3) qoldiqlari ochildi. Hammomlarning pol qismi ostida oqova suvlarni chiqarib yuborishga mo‘ljallangan, bir-birining ichiga kiruvchi tuxumsimon sopol quvurlardan iborat ikkita parallel „tashnau“ drenaj tizimi mavjudligi o‘sha davrda muhandislik va sanitariya-gigiyena madaniyati yuksak darajada rivojlanganini ko‘rsatadi. Hammom xonalarining shimoli-g‘arbiy burchagida suvni isitish uchun xizmat qilgan ikkita parallel tandir-o‘choq ham topilgan. Keyingi davr qatlamlari va dafnlar Arxeologik qazishmalar qal’a hududida davrlar o‘tishi bilan hayot tarzi butunlay o‘zgarganini tasdiqladi. Ilk o‘rta asrlarga oid hashamatli saroy majmuasi va devorlar IX–XII asrlarga kelib inqirozga uchragan va o‘z ahamiyatini yo‘qotgan. Saroy xonalari ustini qalin qum va madaniy qatlamlar qoplagan, bino xarobalari esa keyingi davrlarda oddiy aholi tomonidan chiqindixona hamda qabriston sifatida ishlatilgan. Masalan, 10-transheyada (saroyning g‘arbiy koridori o‘rnida) keyingi o‘rta asrlarga oid musulmoncha dafn elementlariga ega bo‘lgan, yog‘och tobutlarga qo‘yilgan 3 ta qabr ochildi. Ularning ichidan kamida 5 kishining suyak qoldiqlari, shuningdek, qabrlar atrofidan IX–XII asrlarga xos sopol parchalari topildi. Bundan tashqari, 14-transheyada Abbosiylar davriga oid mis fulus tangasi hamda devor g‘ishtlari orasidan Buxorxudot tipidagi kumush dirham (al-Mahdiy davri) topilgani ushbu transformatsiya davrini aniq xronologik chegaralashga yordam beradi.

Sopol buyumlar (Keramika) majmuasining miqdoriy va funktsional tahlili 2015-yilgi ekspeditsiya davomida ulkan miqdordagi sopol materiallari yig‘ilgan va laboratoriya sharoitida tizimlashtirildi.Jami qayta ishlangan 2599 ta sopol parchasidan 413 tasi diagnostik (ya’ni davri, shakli va funksiyasi aniq ko‘rinib turgan) bo‘lib, olimlar tomonidan maxsus ma’lumotlar bazasiga kiritilgan. Ushbu diagnostik sopol buyumlarning turlari bo‘yicha taqsimoti quyidagi foiz ko‘rsatkichlarini tashkil etgan:

- ✓ Omborxona idishlari (yirik xumlar, oziq-ovqat saqlanadigan xumchalar): 51%
- ✓ Stol idishlari (kundalik foydalaniladigan ko‘zalar, kosalar, piyolalar): 25% Oshpazlik idishlari (qozonlar, tovalar): 17%
- ✓ Suv quvurlari va yo‘laklar (tashnau elementlari): 3%
- ✓ Moychiroqlar (xonani yoritish moslamalari): 3%
- ✓ Sirlangan badiiy keramika: 1%

Sopol buyumlar orasida eng qimmatlisi — VI–VIII asrlarga oid yirik xumlar hisoblanadi. Aholi yashagan uylarning pol qismiga ko‘mib qo‘yilgan ushbu xumlarning tashqi sirtiga barmoq bosish usuli bilan uzunchoq chiziqli naqshlar va qizil rangli angob bo‘yog‘i berilgan. Eng muhimi, ba’zi xumlarning pastki qismiga yoki yelkasiga pichoq yordamida xususiy belgilar (tamg‘alar/nishonlar) o‘yib tushirilgan. Bunday o‘ziga xos tamg‘alar ilk o‘rta asrlarda So‘g‘d (xususan Paykend, Afrosiyob, Panjikent) kulolchilik maktablariga xos bo‘lib, Vardonzedagi ishlab chiqarish tizimi ham umumso‘g‘d madaniyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga,

pishirish jarayonida tarkibiga somon va mayda qora toshlar qo‘shilgan o‘ziga xos oshpazlik qozonlari (tandir pechlari majmuasi) ham alohida ajralib turadi.

Kichik artefaktlar va noyob organik topilmalar 2015-yilgi mavsum nafaqat yirik me’moriy namunalar, balki kundalik hayotni aks ettiruvchi 71 ta inventarlashtirilgan mayda artefaktlar bilan ham boydi.Saroy pollaridan ilk o‘rta asrlarga oid bronza uzuk, naqshinkor plastinka, temir mixlar, zanglagan zanjir halqalari hamda xo‘jalikda ishlatilgan uchta temir pichoq tig‘i topilgan. Shuningdek, XII asrga oid och yashil va firuza rangli shisha idish parchalari, qadah (vino qadahi) oyoqlari ham topilgan.

Ip yigirishda ishlatiladigan oq rangli disksimon urchuq toshi (spindle whorl) hamda toshdan yasalgan romb shaklidagi munchoq topildi. Suyakdan yasalgan 9 ta urchuq toshi esa yong‘in qatlami ichidan batamom qoraygan holatda qazib olindi. Uy-ro‘zg‘orda don tuydirish uchun ishlatilgan yirik tegirmon toshlari ham (3 dona) topilgan bo‘lib, ulardan birining diametri 52 sm, qalinligi 3,5 smni tashkil etadi.Qazishmalarning eng kamyob va nozik qismi 26- va 27-xonalardagi yong‘in ostida ko‘mirlashib saqlanib qolgan organik materiallar bo‘ldi. Arxeologlar u yerdan xom paxta tolalari, bir necha qavat qilib oddiy usulda to‘qilgan paxta matosi (kiyim yoki yostiq to‘shamasi qoldiqlari) parchalarini ajratib olishga muvaffaq bo‘lishdi. Shuningdek, somon poyalaridan to‘qilgan savat bo‘laklari ham topilgan bo‘lib, ulardan biri pastki qismi qabariq bo‘lgan sopol idishni o‘rab turgan holatda chalajon saqlangan.Olimlar fikriga ko`ra, bu qozon yoki ko‘zani biron joyga osib qo‘yish uchun maxsus to‘qilgan somon xalta yoki savat bo‘lgan.

Xulosa. 2015-yilda Vardonze (Vardāna) yodgorligi arkida D.K. Mirzaahmedov va uning jamoasi tomonidan amalga oshirilgan arxeologik qazishmalar mintaqa tarixining yangi sahifalarini ochdi. Olingan natijalar qal’ada Eftaliylar va Ilk o‘rta asrlar davrida hayot nihoyatda hashamatli bo‘lganini, u yerda murakkab muhandislik tizimiga ega saroylar va hammomlar ishlaganini ko‘rsatadi. Keyingi asrlarda esa shahar hayotining asta-sekin pasayib, oddiy hunarmandchilik va dafn hududiga aylanish dinamikasi arxeologik dalillar yordamida to‘liq isbotlandi. Mazkur kashfiyotlar Quyi Zarafshon vohasining antik va o‘rta asrlar moddiy-madaniy taraqqiyotini o‘rganishda beqiyos manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adylov Š. T., Mirzaahmedov J. K. On the history of the ancient town of Vardāna and the Obavija Feud // Erān ud Anērān. Webfestschrift Marshak. — Transoxiana, 2003. — Pp. 150-157.
2. 2.Pozzi S., Mirzaahmedov D. K., Adylov Š. T., Mirzaahmedov S. Preliminary Report on the 2015 Field Work at Vardanzeh // [2015-yilgi dala tadqiqotlari hisoboti qo‘lyozmasi]. — Buxoro-Samarqand, 2015. — Pp. 1-4.
3. www.bilim.uz
4. https://kun.uz/
5. www.Ziyonet.uz